

FARKAS TAMÁS: CSALÁDNÉV-VÁLTOZTATÁS MAGYARORSZÁGON

Nyelvtudományi Értekezések 159.
Akadémiai Kiadó, Budapest, 2009. 116 lap

1. A családnév-változtatások vizsgálata a 20. század második felében azok közé a névtani témák közé tartozott, amelyek kutatásának objektív és szubjektív okok egyaránt gátat vetettek. Az objektív okok között említhetjük, hogy az államigazgatás a közelmúltig – hétpécsetes titokként kezelve – külső személyek elől elzárva tartotta azokat a forrásokat, amelyek alapján teljesebb képet lehetett volna alkotni a társadalmi folyamatok egyes szakaszairól, a névváltoztatásokkal kapcsolatos, egyéni és közösségi szinten megmutató sajátságokról. FARKAS TAMÁS helyesen ismerte fel ezt a hiátust, amikor a téma kutatásába kezdett. Tulajdonképpen az objektív okokkal hozható összefüggésbe az a szubjektív tény, hogy az egyének és családok névváltoztatási törekvéseinek kutatása az utóbbi több mint fél évszázadban a személyiségi jog által védett területre kalauzol bennünket. Ezzel egyúttal azt is jeleztük, hogy nem volt ez mindig így. Elég csak a 19. század végén kiadott SZENTIVÁNYI-féle kézikönyvünkre gondolni, amely máig gazdag tárházul szolgál az 1800–1893 között helyhatósági és miniszteri engedéllyel megváltoztatott nevek kutatásához a téma iránt érdeklődő laikusoknak és szakembereknek. Ugyanígy példálózhatunk keleti szomszédunk, Románia esetével, ahol az 1990-es évek első fele óta közlőnyben, a Monitorul Oficialban teszik közzé a hivatalosan engedélyezett névváltoztatásokat.

E munka megjelenésével egyfajta áttörésről beszélhetünk, hiszen FARKAS TAMÁS munkája egyszerre igyekszik szintetizálni a témában korábban feltárt tudásunkat, illetőleg új, eredeti források tanulmányozása által elérhető eredményeket felmutatni. Egyúttal azt is mondhatjuk, hogy a KARÁDY–KOZMA-féle munka alapos, sokszempontú feldolgozásának továbbvitelével van dolgunk, amennyiben a kronológia felől közelítünk. A szerzőpáros munkájának (Név és nemzet. Bp., 2002) napjainkhoz közelebb eső időhatárát ugyanis 1956-ban jelölte ki.

FARKAS TAMÁS az általunk mérlegre tett kötetében elsősorban nyelvészszemmel közelít a témához. Ez abban is megmutatkozik, hogy nem elégszik meg a folyamatok és tendenciák példaanyag nélküli felvázolásával, hanem ahol ezt a személyiségi jogok megsértése nélkül teheti, nyelvi adatokkal is szolgál az olvasónak.

2. A szerző a kézirat előzményét 2001-ben nyújtotta be az ELTE doktori iskolájában PhD-értekezésként, amelyet 2002-ben sikeresen meg is védett. A védés és a könyv 2009-es megjelenése óta eltelt majd egy évtizednyi idő részben kiegészítendővé, részben átdolgozandóvá tette a közel négy száz oldalas disszertációt. Az előszóban maga FARKAS TAMÁS is utal erre a tényre, amikor így fogalmaz: „a saját és mások által végzett kutatások újabb eredményei [...] az eredeti kézirat igen alapos átdolgozását tették nemcsak lehetővé, de szükségessé is a megjelentetés számára”. Az átdolgozás és az ilyenkor szükséges kiegészítések mégsem a terjedelem növekedésével, hanem a textúra nagymértékű sűrítésével járt együtt. Ennek következtében a szerző számtalanszor kényszerül arra, hogy az alaposabb

kifejtés, részösszefoglalás helyett hivatkozásokkal a szakirodalomhoz irányítsa az olvasót. Ennek a technikának lényegileg az a hátulütője, hogy az olvasónak a szöveget a szakirodalmi ismereteire hagyatkozva kell tartalmaznia a hivatkozott helyeken kifejtettekkel. Amennyiben azonban nincs birtokában ezeknek az ismereteknek, úgy lépten-nyomon fel kell lapoznia a forrásokat, hogy az ott szereplő adatokkal, példákkal vagy gondolatmenetekkel feltölthesse az így keletkező foghíjakat. Ez esetenként értelemszerűen jelentősen megnehezíti és egyúttal le is lassítja az olvasást. Mindazonáltal a sűrítésnek ez a módja nem idegen a műfajtól, különösen akkor nem, ha a kiadó előre behatárolja a kézirat terjedelmét, amelyet semmiféleképpen nem lehet túllépni.

3. Az értekezés tizenkét fejezetre tagolódik, amelyből egyet-egyét a bevezetésnek, a zárszónak és hivatkozott irodalomnak szentel a szerző. A fennmaradó kilencből a második rész a névváltoztatások általános kérdéseiről, a harmadik a változások és változások történetiségéről, a negyedik a kutatástörténetéről, a szakirodalomról és a forrásokról, az ötödik a mesterségesen megalkotott nevek keletkezésmódjáról, a hatodik az újonnan létrejött nevek jelentésszerkezetének szerepéről, a hetedik a történelmi-társadalmi háttérről, a nyolcadik a hivatali eljárás és a jogi szabályozás mikéntjéről, a kilencedik az egyéni motivációkról szól. A tizedik fejezet döntően magát a vizsgált korpuszt fogja vállatára, megragadván annak mennyiségi vonatkozásait, valamint az indok(lás)ok tipizálására tesz kísérletet. Itt veszi a szerző górcső alá az ún. elhagyott családneveket, amelyeket a mesterségesen felvettekkel váltanak fel, hogy ezt követően magukról a felvett családnevek sajátosságairól szólhasson. A munka zárásaként a névváltoztatók szociológiai összetételéről, valamint a kettős családnevek névváltoztatásban betöltött szerepéről olvashatunk. A kötetet angol nyelvű összefoglaló zárja.

4. Amint fentebb utaltam rá, a munka fő erényei között említhető, hogy megállapításait nyelvi adatokkal illusztrálja. Ezek és a belőlük levonható következtetések nemcsak nyelvészek, de más társadalomtudományi szakterületek képviselői számára is szolgálnak igen értékes tanulságokkal, hiszen további összefüggések feltárása előtt nyitják meg az utat.

A továbbiakban elsöre meglehetősen szubjektívnek tűnő válogatással csupán néhány olyan részletet szeretnék a munkából kiemelni, amelyek mintegy vezérfonalul szolgálhatnak a további kutatásokhoz, illetőleg az elemzésekbe ágyazott nyelvi adatok által a szélesebb olvasóközönségnek is nem kevés tanulsággal szolgál(hat)nak.

„Az elnevezés indokai” című alfejezetben FARKAS TAMÁS helyesen állapítja meg, hogy a „névváltoztatások magyarázatát [...] a külső körülményeken túl az elhagyott vagy felvett névben, illetve mindkettőben kereshetjük”. A névváltoztatás háttérében álló nyelven kívüli tényezőket olyan „erőtér”-nek nevezi, amelyet a folyamat modellálásakor is kitüntetett figyelemben kell részesítenünk. Azt a rész kutatások eredményeinek ismeretében korábban is tudtuk, hogy az extralingvális tényezők mozgatórugói voltak a névváltoztatásnak, sőt az elhagyott és felvett nevek bemutatására is nagy hangsúlyt fektetett a szakirodalom. Ám az csak mellékes körülményként jelent meg az előzményekben, hogy egyazon jelenség mögött számos, egymástól eltérő indok húzódhat meg. Ennek feltárása csakis a hivatali akták kérvényeiben szereplő indoklások beható tanulmányozásával történhet meg. Nem ok nélkül kap hangsúlyt, hogy a legjellemzőbb indokok sem önmagukban vizsgálandók, hanem a nyelvi és nyelven kívüli tényezők együttes figyelembevételével: azért, mert a családnév etnikai szimbólumként, családi kapcsolatok kifejeződéseként is

funkcionálhat. Ezenkívül a zavaró névazonosságok, nehézkesen használható formák, egyes nevek pejoratív(nak vélt) jelentéstartalma, asszociációs köre, hangzása, a hivatalos névviselés és a névhasználat összhangjának megbomlása a névízlés kérdésével hozható kapcsolatba.

A névízlés kapcsán a szerző helyesen emeli ki, hogy a név konnotációját alapjaiban határozza meg az a nyelvi-kulturális közeg, amelyben magát a családnevet használjuk. Vagyis kimondatlanul is tér, idő és társadalom hármás dimenziójában látja megítélendőnek az egyes jelenségeket.

Az újonnan felvett névvel kapcsolatban arra a megállapításra jut, hogy a „névváltoztatások során [...] a hagyományos magyar családnévanyagéhoz hasonló fő névtípusok jönnek létre”. Ez a tény is megerősíteni látszik a szakmának azt a korábbi megfigyelését, hogy az újonnan választott nevek mögött megbúvó motivációk között többnyire meghatározó szerepet játszik a közösség által birtokolt névkincs rendszeréhez való igazodás láthatatlan kényszere. Vagyis a névváltoztatásokra tulajdonképpen nem tekinthetünk pusztán egyéni kezdeményezésekként, hiszen mögöttük mindig megragadhatók azok a társadalmi eredők és kényszerek, amelyek a nyelvi formákban öltenek testet. Emellett természetesen olyan típusokkal is számolnunk kell, amelyek természetes úton semmiképpen sem keletkezhettek. Ilyennek mondja a szerző – BENKŐ LORÁNDRA hivatkozva – többek között a köznévi + *-i*, *-fi*, valamint a *-si*, *-ányi/-ényi* morféimák felhasználásával keletkezett szerkezeteket.

A névváltoztatás motivációs rendszerének összefoglalásában FARKAS TAMÁS több példával is illusztrálja a I. pont altípusait (34). Csak sajnálni tudjuk – még ha az okát ismerjük is – hogy a II. és III. csoporton belül a szemléltetés hiányában semmiféle fogódzót nem találunk. Úgy gondolom, lehetett volna olyan példával élni, amelyek ismert személyekhez köthetők, még ha az esetek nem is a szerző által gyűjtött korpuszból származnak. Hiányérzetünkért némileg kárpótol bennünket a 38–9. lapon közölt névrendszertani vizsgálatok alapján összeállított kategóriarendszer, amelyben az előzővel ellentétben minden egyes típusra szemléletes példákat talál az olvasó.

A VII. 3. fejezet többek között a magyarországi népesség allogén rétegének névváltoztatásáról szól; jó néhány kérvényből emel ki részleteket, illusztrálandó, miféle indokokkal fordultak a hatóságokhoz az érintettek. Ezek közül külön is figyelmet érdemelnek a roma népességhez tartozó névváltoztatók. Róluk tudni kell, hogy a 19. század előtt körükben a spontán névváltozás és a tudatos névváltoztatás egyaránt gyakori volt. Korábban más szerzők is utaltak rá, hogy a cigányság körében már az 1960-as évek második felétől erőteljesebbé vált az eredeti családnév elhagyása. Ezeknek az eseteknek a látványos megszorodása az 1970–1980-as évektől figyelhető meg. A FARKAS TAMÁS által kérvényekből kiemelt részletek arról is meggyőzik az olvasót, hogy a név akkor is stigmatiként funkcionálhat, ha nincs valós etnikai háttere. Mindennél beszédesebben árulkodik erről a következő idézet: „Makula név sok van a barnabőrűek körében és ez a név számomra szinte megbélyegzést jelent (7341/1964 BM)”.

A X. fejezetben táblázatokban (is) összesíti a szerző a kutatásai során szerzett empirikus megfigyeléseit. A statisztikai adatok közlését azért is üdvözölhetjük, mert azok a szerző hosszabb-rövidebb kommentárjain túl további beható elemzéseket indíthatnak el. Egyébiránt az 1948–1997 közötti hat időszelet némi bepillantást enged a folyamatokba és a változások tendenciáiba.

5. A jól kiérlelt munkához csupán néhány apróbb pontosítást fűzhetünk. Mindenekelőtt azt említem, hogy annak a mintegy félezer honfitársunknak, akiket napjainkban *Prágai*-ként tartunk számon, családnevének keletkezését FARKAS TAMÁS állításával elmentésben a motiváció kiindulási alapjaként nem feltétlenül kell a történelmi Magyarországon kívül eső cseh főváros nevére visszavezetni (vö. 29). A Trianon előtti országhatáron belül ugyanis két Prágáról, Gácsprágáról és Sümegprágáról is számot adhatunk. Mindkettő képezhetette alapját a névállomány természetes rétegének, noha azt sem zárhatjuk ki kategorikusan, hogy a szóban forgó lexikai típus családneveinek egy része névváltoztatásnak köszönheti a létét. Természetesen tudom, hogy SZENTIVÁNYI kézikönyve maga is említi három olyan esetet, amikor *Prágai*-ra változtatták családnevüket az érintettek. Közülük két család *Práger*-ről kérvényezte a magyarosítást. Ez utóbbiak azt a gyanúnkot erősíthetik, hogy valóban a cseh főváros is állhat az eredeti és a felvett név motivációs hátterében.

6. Mindent összevetve megállapíthatjuk, hogy FARKAS TAMÁS olyan munkával ajándékozta meg a szakmát, amely nemcsak nyelvészek, történészek és más társadalomtudományi szakterületek képviselői számára foglalja össze a névváltoztatással kapcsolatos, ezredfordulóra felhalmozódó legfontosabb ismereteket, hanem a nagyközönség érdeklődésére is számot tarthat.

VÖRÖS FERENC

**FENYVES KATALIN: KÉPZELT ASSZIMILÁCIÓ? NÉGY ZSIDÓ
ÉRTELMISÉGI NEMZEDÉK ÖNKÉPE**
Corvina, Budapest, 2010. 299 lap

1. FENYVES KATALIN munkája, melynek alapja az ELTE Történettudományi Doktori Iskolájában 2008-ban megvédett doktori disszertációja, a magyarországi zsidó identitás alakváltozatait és változásait vizsgálja a „hosszú 19. század” folyamán. A kérdést az ön-reprezentáció szempontjából, a zsidó értelmiség által létrehozott autobiografikus szövegek (pl. önéletírások, visszaemlékezések, naplók, levelezések) alapján teszi vizsgálatá tárgyává. Fontos forrása SZINNYEI „Magyar írók élete és munkái” című írói lexikona, melynek mintegy 30 ezer címszava közt közel másfél ezer zsidó születésű szerző bemutatása szerepel, 317 esetben a szerzők által szolgáltatott adatokból megírt formában.

2. FENYVES KATALIN kutatásaiban meghatározó szerepet játszik a személynevek – a névadás, névhasználat, névváltoztatás –, valamint a nyelvhasználat, a többnyelvűség és a nyelvváltás kérdésköre és tanulságaik. Az emberöltőnyi időszakokat átfogó, azaz az egyes nemzedékeket bemutató nagy fejezetek élén állnak rendre a beszédes neveket, a változóban lévő névhasználatot, illetve a személynévhasználat új jellegét tárgyaló szakaszok – a személynevek identitásjelző értékét emeli ki ezáltal is a szerző. Egyes, a nevekhez kapcsolódó momentumokat életszerű részletességgel idéz fel; máskor statisztikai jellegű